

ДОКТРИНА РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ІДЕАЛ І РЕАЛЬНІСТЬ

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Анотація. Стаття присвячена аналізу феномену свободи у сучасному демократичному суспільстві, який набуває сьогодні якісно нових ознак. Вони проявляють себе у процесі постійного засвоєння морально-правових норм спільного існування, що забезпечує практичне розуміння відмінностей між свободою і свавіллям. Дар свободи в доктрині європейських демократичних цінностей уособлює собою захищене автономне буття особистості, а процес її самореалізації забезпечує можливості прояву його внутрішньої свободи, яка передбачає розумне ставлення людини до агресивного втручання зовнішнього світу. Представлено аналіз ідеальних прагнень людини та реальні можливості інституційних механізмів реалізації свободи в сучасному демократичному суспільстві. Результатом проведеного нами дослідження з реалізації ідеалу свободи в реаліях сучасного демократичного суспільства стає оформлення таких основних підходів: по-перше, визнається екзистенціальна трактовка свободи, яка пов'язана з індивідуальним буттям людини та її засвоєнням суб'єктивної системи цінностей; по-друге, представлені комунікативні передумови існування свободи в суспільстві. Тобто вона може бути досягнена в реальному житті, на відміну від феномену волі. Такими сучасними комунікативними умовами можуть бути автономні соціально-комунікативні інститути, ліберально-демократичне державне регулювання та наявність громадянського суспільства з широкими нормативно-правовими повноваженнями і утвердженнями правилами відповідальності для всіх членів даного співтовариства.

Ключові слова: ідеал свободи, демократичне суспільство, громадянське суспільство, філософія влади, буття людини, комунікація, демократичні цінності, свобода волі.

Вступ

Ідеальне розуміння індивідуальної свободи у сучасному демократичному суспільстві набуває сьогодні якісно нової ознаки, яка проявляє себе у процесі постійного засвоєння морально-правових норм спільного існування, що забезпечує практичне розуміння відмінностей між свободою і свавіллям. Дар свободи в доктрині європейських демократичних цінностей уособлює собою захищене автономне буття особистості, а процес її самореалізації забезпечує можливості прояву його внутрішньої свободи, яка передбачає розумне ставлення людини до агресивних впливів зовнішнього світу. У свою чергу, незважаючи на той факт, що демократія як форма організації суспільного буття не позбавлена численних недоліків, вона володіє надійними процедурно-інструментальними можливостями для усунення своїх помилок і недоліків, забезпечуючи тим самим комунікативні передумови існування свободи в суспільстві. Тому дослідження інституційних механізмів реалізації ідеалу свободи в демократичному суспільстві, безумовно, залишається дотепер вельми актуальною темою.

Сучасний світ стає відкритим завдяки свободі та можливостям вільного пересування. Набирає швидких обертів процес віртуального спілкування та засвоєння нової інформації, розширюється перелік дистанційних форм праці: «Глобалізація значною мірою зумовлена функціонуванням різного роду мереж, які оперезали всю земну кулю. Серед них чи не найголовнішу роль відіграють інформаційні і транспортні глобальні мережі, що пов'язують між собою країни і регіони, віддалені один від одного тисячами кілометрів. Саме ці мережі сприяли посиленню міжкультурної і міжцивілізаційної взаємодії в різних сферах суспільного життя у всесвітньому масштабі. З одного боку, можливість долати величезні відстані за допомогою авіа-, залізничних мереж, авто- і водних шляхів, користуючись сучасними технічними засобами особистого пересування сприяв розвитку туризму, відвідуванню музеїв ... З другого боку, сучасні

інформаційні мережі дозволяють знайомитися з культурними цінностями інших країн і народів у режимі on-line...» (Дротянко, Ягодзинський, 2020: 15-16). Як бачимо, людина стає вільною у виборі різноманітних способів комфортного облаштування свого життя. На прийняття нею рішень впливає в рази менша кількість обмежуючих факторів. Тоді виникає питання: чи дійсно ми сьогодні на шляху здобуття такої століттями омріяної свободи і незалежності від прямого впливу на наше життя інших людей і суспільних приписів організації нашого життя? Чи дійсно ми є захищеними завдяки прогностичним можливостям наукових розробок від загроз природних факторів впливу, що так само розширює можливості прийнятті нами рішень та їхнє здійснення? Хоча, можливо, це тільки наша уява, яка підкріплюється жагою набуття омріяного ідеалу свободи, а насправді відбувається тільки зовнішнє переформатування контролю над організацією нашого життя та семантико-лінгвістичні зміни загальних доктрин, що вимагають від нас добровільного прийняття визначених вже глобальним світом норм і правил поведінки у широкому розумінні цього положення.

Метою дослідження ми визначили аналіз ідеальних прагнень людини та реальні можливості інституційних механізмів реалізації свободи в сучасному демократичному суспільстві.

Методологія дослідження була визначена у процесі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі соціальної філософії, які оперували проблематикою суспільного оптимізму. Комплексність мети дослідження реалізації свободи в демократичному суспільстві зумовила необхідність застосування міждисциплінарного підходу, який синтезує досягнення таких галузей соціально-філософських досліджень, як політологія, аксіологія, етика, світова історія та правознавство. Методологічну основу дослідження складають принципи єдності історичного і логічного, детермінізму, системності та цілісності тощо, а базовими методами визнано структурно-функціональний підхід, порівняльний і

системний аналіз, елементи діалектичного підходу та загальнонаукові методи.

Результати

Проблема свободи занадто складно вирішується у сучасній філософії і надзвичайно заплутано тлумачиться на рівні повсякденності правниками, політиками, письменниками тощо. Особливо часто свободу ототожнюють із волею, з дилемою бажаного чи небажаного, – з дією «водіння», внаслідок чого задовольняється біологічно значуща потреба. Навіть волю до влади «філософія життя» Шопенгауера, Ніцше, Донцова та інших пов'язує не із суспільною, а з органічною потребою людини, що опирається на інстинкт зверхності, домінування сильнішого або надлюдини. Зазначимо, що хоч у сучасній філософії представлене різноманіття поглядів на феномен свободи, усі філософські напрямки так чи інакше сходяться на розумінні того, що свобода – це здійснення волі. Тобто присутнім є зміст специфічної дії, який випливає із внутрішніх потреб людського буття. Тому свобода можлива там, де людина усвідомлює сутність своєї волі і наслідки її реалізації. Тобто вона не тільки висловлює бажання, визначає мету і прагне її здійснення, але пробує пояснювати і сенс такого життя, розуміє мотиви та наслідки своїх вольових проявів.

Ідеальне сприйняття і визначення чинників свободи, таких, як воля і сенс життєдіяльності, призводять до однієї з найбільших дискусій у філософських колах. Зокрема, у релігійній філософії сформовано два напрямки тлумачення свободи. Перший включає такі теологічні положення, що уособлюють свободу зі «звільненням» або «спасінням» від звабливих «грівів» людського існування та досягнення «вічного життя» завдяки «воскресінню з мертвих». Другий напрямок пов'язує тлумачення свободи з біблійною ідеєю того, що Бог, створюючи людину, надав їй можливість вибирати у житті «дорогу до Бога» і «дорогу до Диявола», бути сином Світла або сином темряви. Тут необхідно надати певні пояснення, тому що розуміння свободи як вибору і розуміння свободи як дії, відповідно до категорії об'єктивної необхідності, співпадають. Коли стверджують, що людина вільна вибирати, то це означає, що предмет вибору необхідно має існувати. Вибір внаслідок цього не є свободою, а реалізацією волі, а іноді й у вигляді свавілля, відбувається у межах необхідності. Фактично, тут є присутньою та сама позиція філософії марксизму про пізнану необхідність, яка осмислена не з погляду раціональності на основі знання, а у контексті властивого людям ірраціонального підходу, що включає в себе уявлення про долю. Свобода, як ірраціональне свавілля у межах необхідності, є нічим не кращою, ніж свобода, яка спирається на знання необхідності. Обидва підходи констатують підпорядкування волі людини викликам необхідності, вимагають від неї постійного пристосування і балансування між об'єктивними умовами зовнішнього тиску.

Дещо інакше ставить і вирішує проблему свободи філософія екзистенціалізму, ототожнюючи волю і свободу, розглядає останню вродженою,

інстинктивною функцією людини. Людина нібито «засуджена» бути свободою, а тому й кожна людина є тим, ким вона сама себе створила у процесі реалізації інстинкту свободи. Отже, свобода в екзистенціалізмі зводиться до необхідності людського існування, яке мислиться як довільне зіткнення вольових проявів людини, а вона сама постає в екзистенціальній філософії теж рабом, але вже рабом необхідної свободи.

Разом із тим, в екзистенціальній та у реалістичній філософії, що представлена роботами І. Франка, М. Хвильового та інших, також не заперечується того положення, що свобода є способом реалізації волі. Але сутність свободи вбачається у творчому процесі створення нових цінностей, постійному розвитку культури. Мова йде про те, що «світло» і «тьма», добро і зло та інше подібне є характеристиками наявної необхідності, але наявне, усім зрозуміле або визнане, добро може іноді ставати нестерпним злом. Тоді феномен свободи полягає не у виборі добра і зла, а у тому, щоб піднятися над наявними формами добра і зла та створити нові зразки-цінності поступу людського буття.

Переступаючи такі форми, людина бере на себе всю відповідальність за свої дії. Вона вже не зможе посилатись на те, що її дії мають загальноприйнятий характер, але, разом із тим, у реалізації свободної дії людина сама себе обмежує певною мірою, яка визначається тією цінністю, що коригує її місце у світі. Історичний період, коли нова міра стає «безмірною», тобто поширюється за допомогою сили, як універсальний засіб реорганізації суспільного буття, то свобода народжує «одномірність» рабства, уніфікує людські відносини. Відповідно, повна свобода у деякій частині людей стає можливою в умовах тоталітарного устрою суспільства або цілковитого свавілля, яке спирається на сприйняття необхідності біологічного і суспільного буття людини крізь призму вибору добра і зла.

Отже, розуміння специфіки свідомості і ролі спілкування дає можливість збагнути особливості свободи як творчого відношення людини до людини, а також людини до світу. Свобода – це, передусім, перехід межі «дозволеного» з метою створення нових цінностей на підставах певної культурної традиції. Тому свободна людина не тільки стоїть на межі ризику, але й перед величезною відповідальністю перед собою й іншими людьми. Прагнення реальної свободи завжди була творчою і конструктивною стороною людського буття, що втілює усвідомлену волю. Така ситуація означає, що людська воля цілком виявляє себе тим, що людина свідомо не акцентує свою увагу на репресивних обставинах буття, які диктують необхідність виконання певних соціальних дій. Навпаки, такі обставини сприймаються, осмислюються, морально оцінюються і перетворюються на внутрішні спонуки життєдіяльності людини.

У нашому дослідженні окрему увагу ми зосередили на конкретно-історичному аналізі умов сучасного оновлення можливостей комунікативної свободи індивіда. Прикладом зазначеного підходу стали праці Ю. Габермаса, який простежив трансформацію соціального простору новоєвропейської культури як

еволюції «сфери відкритості», тобто публічного простору комунікації, що відзначився ростом індивідуальної та колективної свободи в західноєвропейській культурі (Хабермас, 2000). Завдяки цьому наш аналіз більше відповідає критерію конкретності та спирається на прагматичні соціально-культурні реалії, на відміну від специфічного дослідницького матеріалу антропології. Базовою засадою «сфери відкритості» стає соціокультурний феномен «публіки», який сьогодні є присутнім у всіх сферах соціального життя. Принцип публічності сьогодні набуває нового значення – іншою стороною публічності стає приватне, саме воно, як місце життя індивіда, стало стимулом нових форм зв'язку між автономними, більш вільними від різного роду тиску зовнішнього впливу, індивідами. Відповідно, відбувається процес поступового віддалення між державою і суспільством, яке сьогодні є показовою ознакою «західного стилю життя». Саме така ситуація стимулює активізацію реального становлення відкритої державної влади та обговорення її моделі фахівцями з різних наукових галузей.

Отже, на основі синтезу сучасного аналізу історичного, соціологічного, історико-філософського дослідницького матеріалу стає можливим дослідження моделей соціальних відносин у момент зародження простору відкритого публічного спілкування та у який спосіб недержавні організації і притаманна їм «громадська думка» складають основу реалізації ідеалу свободи в реаліях сучасного демократичного суспільства. Складовими такого інституційного механізму реалізації свободи можуть бути автономні соціально-комунікативні інститути, ліберально-демократичне державне регулювання та наявність громадянського суспільства з широкими нормативно-правовими повноваженнями і утвердженими правилами відповідальності для всіх членів суспільства.

Обговорення

Історичний контекст формування категорії свободи у класичній філософській традиції фактично представлений концептуальним розумінням свободи волі. Свобода у межах філософії влади визначає останню як можливість зовнішнього цілепокладання діяльності іншого суб'єкта. Зазначені ідеї представлені в роботах таких філософів різних історичних періодів, як М. Вебер, Т. Гоббс, К. Маркс, Т. Парсонс, Б. Спіноза та ін. Наприклад, у ХХ ст. найбільш поширеним було марксистське визначення свободи як «пізнання необхідності». Як зазначав К. Маркс, навіть найгірший архітектор, на відміну від бджоли, яка будує досконалі конструкції, спочатку має ідеальний план своєї діяльності, а не покладається на інстинкти (Маркс, 1974: 45-47). Діалектичний характер свободи підкреслював і М. Бердяєв: «Свобода є динамічною за своєю природою. Свобода має свою долю. Внутрішньо зрозуміти свободу можна лише проникнувши в її трагічну діалектику» (Бердяєв, 1990: 89). Ідею приречення людини на свободу ми зустрічаємо у творах Ж.-П. Сартра, а свободу як можливість прояву бунту у А. Камю, свободу як подолання відчуження в контексті відношення «Я-Ти» у М. Бубера, вихід

людини за межі своєї «одномірності» у Г. Маркузе. Популярною стає свого часу і концепція «негативного гуманізму» А. Глюксмана. У свою чергу, постмодерністська аналітика свободи пропонує розглядати її з точки зору шизоаналізу, а також і в якості нової постановки, як свободу тексту.

Свобода як «перехват історії» у революційній творчості представлена у творах Х. Арендт. Вона вважає, що у межах приватних підходів «свободність» є можливою як іманентний стан особистості, але свобода як така може реалізувати себе винятково в рамках політичного протистояння, яке вирішується в революції як «прорив у свободі»: «Щоб осмислити політичну свободу у сучасних поняттях, ми першим ділом повинні відмітити достатньо очевидний факт, що Кондорсе та інші люди революції, проголошуючи, начебто метою революції виступає свобода і що народження свободи знаменує початок нової ери, швидше за все не мали на увазі ті свободи, котрі ми сьогодні пов'язуємо з конституційним правлінням і як із достатньою точністю можна визначити як громадянські права. Із-за того, що жодне з цих прав ні в теорії, ні на практиці не було результатом революції. ... Ні «життя, свобода і власність» самі по собі, а визнання їх невід'ємними правами людини – от що було дійсним завоюванням революції... реальний зміст поняття «свободи» представляє собою участь у публічних справах або доступ до сфери політичної влади» (Арендт, 2011: 36-37). Але тут необхідно звернутися також і до думки Е. Фромма, який вважає, що «перш ніж перейти до головної теми – питання про те, що означає свобода для сучасної людини і чому і як вона пробує від свободи тікати, нам треба обговорити концепцію, яка може здаватися дещо відірваною від дійсності... Я маю на увазі концепцію, згідно з якою свобода характеризується існуванням людини як такої; більше того, її значення змінюється залежно від ступеня усвідомлення себе людиною та від сприйняття нею себе як незалежної та окремої істоти» (Фромм, 1994: 21).

Окрему увагу звертає на себе теорія «іронії історії» Р. Нібура, яка демонструє ідею зведення свободи до несвободи від «необхідності». Сучасне трактування поняття свободи людини дуже часто носить характер інтелектуальної дискусії завдяки позиціонуванню свободи через такі дуальності, як «автономія і свобода», «свобода та рівність», «свобода і права людини» тощо. Такі позиції репрезентовані у працях таких провідних філософів світу, як К.-О. Апелль, Д. Белл, І. Берліна, М. Гайдеггер, Н. Луман, П. Рікер, Дж. Ролз, А. Гайек, Е. Фромм та багатьох ін., але необхідно звернути увагу на думку видатного італійського філософа Б. Леоні стосовно того, що «сучасні правові системи... залишають для свободи простір, що постійно зменшується, наче шагренева шкіра» (Леоні, 2008: 17).

Висновки

Отже, ми визначили свободу як феномен переходу межі «дозволеного» в організації сталого соціального простору з метою створення нових цінностей на підставах певної культурної традиції.

Можна стверджувати, що вільна людина сьогодні стоїть не тільки на межі ризику, але й перед величезною відповідальністю перед собою й іншими людьми. Прагнення реальної свободи завжди була творчою і конструктивною стороною людського буття, що втілює усвідомлену волю. Результатом проведеного нами дослідження з реалізації ідеалу свободи в реаліях сучасного демократичного суспільства стає теоретичне оформлення таких основних підходів: по-перше, визнається екзистенціальна трактовка свободи, яка пов'язана з індивідуальним буттям людини та її засвоєнням суб'єктивної системи цінностей; по-друге, представлені комунікативні передумови існування свободи в суспільстві, тобто вона може бути досягнута в реальному житті, на відміну від феномену волі. Такими сучасними комунікативними умовами можуть бути автономні соціально-комунікативні інститути, ліберально-демократичне державне регулювання та наявність громадянського суспільства з широкими нормативно-правовими повноваженнями і утвердженими правилами відповідальності для всіх членів суспільства.

Список літератури

1. Аренд Х. О революції / Х. Аренд. – М. : Издательство «Европа», 2011. – 464 с.
2. Бердяев Н. А. Философия свободы / Н. А. Бердяев – М.: Моск. Филиал «Интерпартнёр-МКС», СП «МКС Плюс», 1990. – 321 с.
3. Габермас Ю. Структура перетворення у сфері відкритості / Ю. Габермас. – Львів: Літопис, 2000. – 318 с.
4. Дротянко Л. Г. Міжкультурна комунікація і толерантність перед лицем глобальних загроз / Л. Г. Дротянко,

С. М. Ягодзінський // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. – Вип. 1 (31). – К.: НАУ, 2020. – С. 15-21.

5. Леони Б. Свобода и закон / Б. Леони. – М.: ИРИСЕН, 2008. – 302 с.
6. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 42. – 1974. – С. 41-174.
7. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – «Издательство АСТ», 1994. – 189 с.
8. Хайек Ф. А. Общество свободных / Ф. А. Хайек. – Лондон: 1990. – 204 с.

References

1. Arendt, H. (2011). *On revolutsyy [On Revolution]*. Moscow: Izdatelstvo «Evropa» [in Russian].
2. Berdyayev, N.A. (1990). *Filosofiya svobody [Philosophy of freedom]*. Moscow: Mosk. Filial «Interpartner-MKS», SP «MKS Plus» [in Russian].
3. Drotianko, L., Yahodzinskyi, S. (2020). Mizhkulturna komunikatsiia i tolerantnist pered lytsem hlobalnykh zahroz [Intercultural communication and tolerance in the face of global threats]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiynoho universytetu, Proceedings of the National Aviation University*, 1(31): 15-31 [in Ukrainian].
4. Fromm, E. (1994). *Begstvo ot svobody [Escape from Freedom]*. Moscow: «Izdatelstvo AST» [in Russian].
5. Habermas, J. (2000). *Struktura peretvorennia u sferi vidkrytosti [The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society]*. Lviv: Litopis [in Ukrainian].
6. Hayek F.A. (1990). *Obshchestvo svobodnykh [The Political Order of a Free People]*. London [in Russian].
7. Leoni, B. (2008). *Svoboda i zakon [Freedom and the Law]*. Moscow: IRISSEN [in Russian].
8. Marx, K. (1974). *Ekonomicheskio-filosofskie rukopisi 1844 goda [Economic and Philosophic Manuscripts of 1844]*. (2nd ed.). (Vol. 42). Moscow: Izdatelstvo politicheskoy literatury [in Russian].

Э. Н. Герасимова

ДОКТРИНА РЕАЛИЗАЦИИ СВОБОДЫ В ДЕМОКРАТИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ: ИДЕАЛ И РЕАЛЬНОСТЬ

Статья посвящена анализу феномена свободы в современном демократическом обществе, приобретающем сегодня качественно новые черты. Они проявляют себя в процессе постоянного усвоения морально-правовых норм совместного существования, что обеспечивает практическое понимание отличий между свободой и беззаконием. Дар свободы в доктрине европейских демократических ценностей представляет собой защищённое автономное бытие личности, а процесс её самореализации обеспечивает возможности проявления его внутренней свободы, которая предусматривает разумное отношение человека к агрессивному вмешательству внешнего мира. Представлен анализ идеальных стремлений человека и реальных возможностей институциональных механизмов реализации свободы в современном демократическом обществе. Коммуникативными условиями реализации свободы могут выступать автономные социальное-коммуникативные институты, либерально-демократическое регулирование и наличие гражданского общества с широкими нормативно-правовыми полномочиями, а также утверждёнными правилами ответственности для всех членов данного сообщества.

Ключевые слова: идеал свободы, демократическое общество, гражданское общество, философия власти, бытие человека, коммуникация, демократические ценности, свобода воли.

E. Gerasymova

DOCTRINE OF REALIZATION OF FREEDOM IN A DEMOCRATIC SOCIETY: IDEAL AND REALITY

Introduction states that the ideal understanding of individual freedom in a modern democratic society today acquires a new feature, which manifests itself in the process of constant assimilation of moral and legal norms of coexistence, which provides a practical understanding of the differences between freedom and arbitrariness. The gift of freedom in the doctrine of European democratic values embodies the protected autonomous existence of the individual, and the process of self-realization offers opportunities for the manifestation of his inner freedom, which provides a reasonable attitude to aggressive influences of the outside world. In turn, despite the fact that democracy as a form of organization of social life has many points of weakness, it also has reliable procedural and instrumental opportunities to eliminate its mistakes and shortcomings, thus providing a communicative prerequisite for the existence of freedom in society. Therefore, the study of institutional mechanisms for the realization of the ideal of freedom in a democratic society certainly remains a very relevant topic. **The aim** of the article is analysis of ideal human aspirations and real possibilities of institutional mechanisms of realization of freedom in a modern democratic society. The research **methodology** was determined in the process of analyzing the works of domestic and foreign experts in the field of social philosophy, who operated on the issue of social optimism. The complexity of the purpose of the study of the realization of freedom in a democratic society necessitated the application of interdisciplinary approaches that synthesize the achievements of such areas of socio-philosophical research as political science, axiology, ethics, world history and jurisprudence. The methodological basis of the study are the principles of unity of historical and logical, determinism, system and integrity, etc., and the structural-fundamental approach, comparative and systematic analysis, elements of the dialectical approach and general scientific methods are recognized as basic methods. **Research results.** Understanding the specifics of consciousness and the role of communication makes it possible to understand the features of freedom as a creative "man - man" attitude, as well as a "man - world" one. Freedom is, first of all, crossing the line of what is "allowed" in order to create new values on the basis of a certain cultural tradition. Therefore, a free person is not only on the verge of risk, but also facing a huge responsibility towards himself and other people. The desire for real freedom has always been a creative and constructive aspect of